

MÜNTAKIM

Lisânü'l-ʿArab, “nkm” md.). Râgıb el-İsfahânî, bir davranışı ve onun sahibini beğenmeyip yadırgamanın tepkisinin dille olabileceği gibi eylemle de gerçekleşebileceğini söyler (*el-Müfredât*, “nkm” md.).

“Nakm” kavramı Kurʿân-ı Kerim’de on üç yerde Allah’a nisbet edilmektedir. Bunların altısı fiil kalıbında, dördü “zü’ntikâm” (suçlunun hakkından gelen), üçü de müntakım şeklindedir. Züntikâm nitelermeleri azîz (yenilmeyen yegâne galip) ismiyle birlikte kullanılmış ve iki isim muhteva bakımından birbirini tamamlamıştır. Müntakım biçimindeki kullanılışlar da tâzîm için çoğul sığasıyla gelmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Muʿcem*, “nkm” md.). Müntakım ismi Tirmizî’nin rivayet ettiği esmâ-i hüsnâ listesinde yer almış (“Daʿavât”, 82) ve İbn Hacer’in Kurʿân’dan derlediği doksan dokuz isme dahil edilmiştir (*DîA*, XI, 408). Hz. Peygamber’in, kendi şahsına yönelik kötü davranışlardan ötürü kimseyi cezalandırmadığını, ancak Allah’ın açıkça yasakladığı şeylerin çiğnenmesi durumunda cezalandırma cihetine gittiğini bildiren ve birçok muhaddis tarafından rivayet edilen hadiste de nakm kavramı zât-ı ilâhiyeye izâfe edilmiştir (meselâ bk. Buhârî, “Menâkıb”, 23, “Edeb”, 80; Müslim, “Fezâʿil”, 77-79). Abdullah b. Ömer’in naklettiğine göre Resûlullah’ın dualarından biri şöyledir: “Allahım! Lutfettiğin nimetlerin son bulmasından, ihsan ettiğin sağlık ve âfiyetin mahiyet değiştirmesinden, azabının ansızın gelmesinden ve gazabını celbeden bütün davranışlardan sana sığınırım” (Müslim, “Zikir ve’d-duʿâ”, 96; Ebû Dâvûd, “Vîtir”, 32).

Nakm veya intikam kavramı Allah’a nisbet edildiğinde içeriğine iki önemli unsurun ilâve edilmesi gerekir. Bunlardan biri suçluyu cezalandırmadan önce çeşitli yollarla uyarmak, yanlış davranışından vazgeçmesi için ona imkân tanımak ve zaman vermektir (Gazzâlî, s. 151). İkincisi de Cenâb-ı Hakk’ın müminlerden ibaret olan dostlarını cezalandırmaması, düşmanlarından intikam alırken de bunu kendisi için değil zulme uğrayan dostları için yapmış olmasıdır. Zira Allah, dostlarının intikamını düşmanlarından alandır (Mâtürîdî, vr. 71^a; Kuşeyrî, s. 85). Ebû’l-Hasan el-Eşʿarî’nin de ifade ettiği gibi bir kimseye yardım edip zafer verme, bir diğerine gazap ederek cezalandırma çerçevesindeki ilâhî fiillerin sebep ve amacı Allah’ın zâtına değil başkalarına yöneliktir. Bu tür olumlu ve olumsuz kavramların zât-ı ilâhiyeye nisbeti iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırma hu-

susunda etkili vasıtaların kullanılması hedefine bağlıdır (İbn Fûrek, s. 49).

Allah’a nisbet edilen intikam kavramında psikolojik tatmin unsuru bulunmaz. Çünkü O’nun cezalandırmasının amacı kişiyi islah etmek, toplumun düzenini sağlamak ve adaleti tesis etmektir. Esmâ-i hüsnâ hadisi içinde müntakım isminin tevâb ile afûv ve raûf isimleri arasında yer alışı dikkat çekicidir (*DîA*, II, 485). Allah’ın fiilî sıfatları arasında yer alan müntakım adl, hakem, azîz ve muksit isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “nkm” md.; İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, “nkm” md.; *Lisânü’l-ʿArab*, “nkm” md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Muʿcem*, “nkm” md.; Buhârî, “Menâkıb”, 23, “Edeb”, 80; Müslim, “Zikir ve’d-duʿâ”, 96, “Fezâʿil”, 77-79; Ebû Dâvûd, “Vîtir”, 32; Tirmizî, “Daʿavât”, 82; Zecâc, *Tefstîr esmâʾillâhi’l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 62; Mâtürîdî, *Teʾvilâtü’l-Kurʿân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 71^a; Hattâbî, *Şe’nü’d-duʿâʾ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 90; İbn Fûrek, *Mücerredü’l-Maḳâlât*, s. 49, 55; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâʾ ve’s-sıfât*, Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 203^a-204^a; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi’t-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 85; Gazzâlî, *el-Maḳsadü’l-esnâ* (Fazlüh), s. 151, 174; Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DîA*, II, 485; a.m.f., “Esmâ-i Hüsnâ”, a.e., XI, 408.

BEKİR TOPALOĞLU

MÜNTASIR-BİLLÂH

(المنتصر بالله)

Ebû Ca’fer (Ebû’l-Abbâs, Ebû Abdillâh) el-Müntasir-Billâh Muhammed b. Ca’fer el-Mütevekkil-Alellâh el-Abbâsî (ö. 248/862)

Abbâsî halifesi
(861-862).

22 Rebûlâhir 223’te (23 Mart 838) Sâ-merrâ’da doğdu. Halife Mütevekkil-Alellâh’ın oğludur. Annesi Hubsîyye adlı (Taberî, IX, 254) Rum asıllı bir câriyedir. 235’te (849-50) babası tarafından birinci veliaht ilân edildi ve aynı yıl İnak et-Türkî’nin öldürülmesinin ardından Mısır valiliğine gönderildi. Daha sonra yerine ona vekâleten Feth b. Hâkân el-Fârisî getirildi (242/856).

Halifeliğinin son zamanlarında babasının Feth b. Hâkân ve Ubeydullah b. Yahyâ’nın tesiriyle kendisini veliahtlıktan uzaklaştırıp kardeşi Mu’tezz’i birinci veliaht tayin etmek istemesinden rahatsız olan Müntasir, Boğa es-Sagir, Vasîf b. Süvâr Tegin et-Türkî ve Otamış gibi Türk kumandanları ile iş birliği yaparak babasını ve Feth b. Hâkân’ı ortadan kaldırdı (4 Şevval

247 / 11 Aralık 861). Ertesi gün Vezir Ahmed b. Hasîb kumandanlar, kâtipler ve ileri gelen devlet adamlarıyla yaptığı toplantıda halifenin Feth b. Hâkân tarafından öldürüldüğünü, Müntasir’in da onu öldürttüğünü söyledi ve Müntasir’a biat edilmesini istedi. Başta Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân olmak üzere herkes biat etti. Müntasir’in halife olmasına muhalefet eden grupların çıkardığı olaylar kısa sürede bastırıldı.

Ahmed b. Hasîb, yeni halifeyi Türk kumandanlarına karşı uyararak özellikle Vasîf b. Süvâr Tegin’i merkezden uzaklaştırmasını istedi. Halife de Vasîf’i Bizans topraklarına gazâyâ göndermeye karar verince onu çağırıp Bizans’ın Sugûr ve Avâsım’a saldırmak için hazırlık yaptığını, gerekli tedbirler alınmadığı takdirde bunların İslâm ülkelerine girerek müslüman halkı esir alıp öldüreceğini söyledi. Müzâhim b. Hâkân kumandasındaki 12.000 kişilik orduyu emrine verdi; ayrıca Bağdat’ta bulunan Muhammed b. Abdullah b. Tâhir’e haber gönderip halkı gazâyâ teşvik etmesini bildirdi. Vasîf’e Sugûr ve Avâsım’da dört yıl kalarak akınlarını sürdürmesini söyleyen halife, böylece hem içeride veziriyle kumandanlar arasındaki muhtemel bir çatışmayı önlemiş hem de Bizans saldırılarına karşı tedbir almış oluyordu.

Türk kumandanları ile Ahmed b. Hasîb, ikinci veliaht Mu’tez ile üçüncü veliaht İbrâhim el-Müeyyed’in ileride hilâfet makamına geçmesinden endişe ediyordu. Bu yüzden her iki kardeşin de veliahtlıktan azledilmesini istediler. Müntasir, baskılar karşısında iki kardeşinden de veliahtlıktan feragat ettiklerini dair birer belge aldı. Mu’tez başlangıçta buna razı olmadıysa da Türk kumandanların tehdidi karşısında kabul etmek zorunda kaldı (23 Safer 248 / 28 Nisan 862). Bu olaydan sonra Ebû’l-Amûd eş-Şârî adlı bir âsi Yemen, Bevâzîc ve Musul’da isyan etti. Benî Rebîa ve Kürtler de bu isyan hareketine katılarak onu desteklediler. Halife, Sîmâ et-Türkî kumandasında sevkettiği birliklerle isyanları bastırdı. Âsi lider Ebû’l-Amûd eş-Şârî yakalanıp halifenin huzuruna getirildi.

Halife Müntasir-Billâh 25 Rebûlevvel 248’de (29 Mayıs 862) hastalandı ve 4 Rebûlâhir’de (7 Haziran) Sâ-merrâ’da vefat etti. Altı ay kadar hilâfet makamında kalan Müntasir’in cenaze namazını Ahmed b. Muhammed b. Mu’tasim-Billâh kıldırmış ve annesi tarafından yaptırılan Kubbetü’s-suleybîyye’de defnedilmiştir. Kabri belli olan ilk halife olduğu söylenir (Taberî,

IX, 254). Müntasır-Billâh babası Mütevekkil'in aksine Ali evlâdına çok iyi davranmış, Fedek'i ve Ehl-i beyt'e ait diğer yerleri kendilerine iade etmiştir. Onun cömert, ah-lâk ve fazilet sahibi bir kişi olduğu rivayet edilir. İbnü't-Tıktak ise halifeyi kan dökücü bir katil olarak tanımlar (*el-Fahrî*, s. 215). Devlet erkânı ve Türk kumandanları onun ardından Halife Mu'tasım-Billâh'ın torunu Müstâin-Billâh'ı hilâfet makamına geçirirler.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Târîh*, II, 594-596, 601-603; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), IX, 254; ayrıca bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 118-122, 129-144; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî târîhi'l-ḥulefâ'* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leiden 1973, s. 121-122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 95-120; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî* (nşr. M. İvaz İbrâhîm Bek – Ali el-Cârim Bek), Mısır, ts. (Dârü'l-maârif), s. 215-216; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XII, 298-301; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XII, 42; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 317-319; Hudaîrî, *Muḥâdarât: 'Abbâsiyye*, s. 270-272; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'il-l-'Arab fî'l-'uşûri'l-'Arabîyyeti'z-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), IV, 224-235; D. Sourdel, *La vizirat 'abbâside de 749 à 936*, Damas 1959, I, 283-285, 287-289; G. le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 55, 58; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 108, 110-113, 118, 138-139, 170, 181-182, 184; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London-New York 1986, s. 522, 525, 527; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, s. 172-173; Mahmud Kırkpınar, *Abbâsî Halifesi Mütevekkil ve Dönemi (232-247/847-861)* (doktora tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 240-261; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı*, İstanbul 2004, s. 339 vd.; C. Melchert, "Religious Policies of the Caliphs", *Islamic Law and Society*, III/3, Leiden 1996, s. 316-318; K. V. Zetterstéén, "Muntasır", *İA*, VIII, 580; a.m.f. – [C. E. Bosworth], "al-Muntasır", *EP* (İng.), VII, 583.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MÜNTECEBÜDDİN BEDÎ'

(منتجب الدين بدیع)

Müeyyidü'd-devle (Müeyyidü'l-mülk)
Muntecebüddin Bedî' Ali
b. Ahmed el-Kâtib el-Cüveynî
(ö. 552/1157'den sonra)

Sultan Sencer'in
Dîvân-ı İnşâ başkanı ve nedimi.

Taberistan'da hüküm süren Ziyârifler hânedanından Şemsülmâ'î Kâbûs b. Veşmgîr'in soyundan gelen köklü bir aileye mensuptur. 516 (1122) yılında, inşâ sanatını öğrenmek amacıyla bu konuda meşhur olan baba dostu Şerefeddin Zahîr Beyhâkî'nin yaşadığı Büyük Selçuklu Devleti'nin başşehri Merv'e gitti ve onun aracılığıyla

Dîvân-ı İstîfâ'da çalışmaya başladı, ardından Dîvân-ı İnşâ'ya geçti. Şerefeddin Zahîr de onun yazdığı mektupları tashih ediyordu. Şerefeddin'in bir ara Mâzenderân'a giderken yanında götürdüğü Muntecebüddin'in Meşhed'de, mesleğinde ilerlemesi için Allah'a dua etmesinden o sıralarda henüz tam anlamıyla yetişmediği anlaşılmaktadır. Onun Sultan Sencer devrinde Dîvân-ı İnşâ'ya ne zaman girdiği ve başkanlığına kadar nasıl yükseldiği bilinmemektedir. Ancak Sencer'in Hârizmşah Atsız b. Muhammed'e karşı çıktığı üçüncü sefer sırasında (542/1147) meydana gelen bir olay Muntecebüddin'in o sırada sultanın en yakın nedimi olduğunu göstermektedir. Buna göre, Sencer yolu üzerindeki Hezâresb (bin at) Kalesi'ni kuşattığında yanında bulunan şair Evhadüddin Enverî'nin yazdığı alaylı bir rubâîyi okla kalenin içine attırır; buna karşılık olarak da çok küçük yapıldığı için "Vatvât" (dağ kırlangıcı) lakabıyla tanınan, Fars edebiyatının diğer bir siması Reşidüddin Muhammed'in yazdığı, atla eşeği mukayese eden hakaretâmiz bir cevap alır. Vatvât'ın rubâîsini okuyan Sencer çok sinirlenir ve onun ele geçirildiğinde yedi parçaya ayrılmasını emreder. Hezâresb zaptedilince askerler her yerde Vatvât'ı aramaya başlarlar. Bunun üzerine Muntecebüddin sultana, "Vatvât'ın yakalanınca yediye bölünmesini emretmişsiniz, fakat vatvât (yarasa, kırlangıç) çok küçüktür, yediye bölünemez; ikiye mi böldürseniz acaba?" der. Kendisi de şiir yazar ve şairleri koruyan Sencer bu esprili sözden çok hoşlanır ve Vatvât'ın hayatını bağışlar.

Muntecebüddin'in 'Atebetü'l-ketebe adlı eserinde Sultan Sencer'in vefatından bahseden bir mektubun yer almasından onun Sencer'in ölümünden (552/1157) sonra bir süre daha yaşadığı anlaşılmaktadır. 'Atebetü'l-ketebe, 1133-1153 yılları arasında Sencer'in vezirliğini yapan Ebü'l-Feth Nâsîrüddin Tâhir'in emriyle derlenmeye başlanan ve Sultan Sencer devri yanında ondan sonraki döneme ait iki mektubu daha ihtiva eden bir münşeât mecmuası olup Farsça nesrin en güzel örneklerinden biri sayılmıştır. Kitapta birçok münşeât mecmuasında görülen tumturaklı ifadelere yer verilmemiştir. Eser müellifin çok sade bir ifadeyle kaleme aldığı, bu tip eserlerin nasıl yazılması gerektiği hakkındaki bir girişle başlar ve çeşitli tayin menşurlarına dair örneklerle devam eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Muntecebüddin Bedî', 'Atebetü'l-ketebe (nşr. Muhammed Kazvîni – Abbas İkbâl), Tahran 1329

hş., neşredenlerin girişi, s. 1-5; Sa'deddin Verâvîni, *Merzûbânnâme* (nşr. Muhammed Rûşen), Tahran 1367 hş., s. 5, 556; Avfî, *Lübâb*, I, 78-80; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, II, 9-10; Devletşah, *Tezkire*, s. 91; Safâ, *Edebiyyât*, II, 969-972; Mirza Muhammed Han Kazvîni, *Bist Makâle-i Kazvîni*, Tahran 1363, II, 207-220; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 348-349; a.m.f., "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Ait Münşeât Mecmuaları", *DTCFD*, VIII/4 (1951), s. 612-634; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), X, 14279; Muhammed Ali Taberî, *Zübdetü'l-âşâr*, Tahran 1372 hş., s. 271.

TAHSİN YAZICI

MÜNTECEBÜDDİN el-HEMEDÂNÎ

(منتجب الدين الهمدانی)

Ebü Yûsuf Muntecebüddin Hüseyin
b. Ebî'l-İz b. Reşid el-Hemedânî
(ö. 643/1245)

Kıraat ve dil âlimi.

Kaynaklarda kısaca Munteceb el-Hemedânî diye anılır; bazı eserlerde lakabının Muntehab şeklinde yazılması doğru değildir. İran'ın Hemedan şehrinden olup Kahire'de 598'de (1202) Ebü'l-Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî'den ders aldığına göre VI. (XII.) yüzyılın son çeyreğinde doğduğu söylenebilir. Dimaşk ve Kahire'de öğrenim gördü. Hocaları arasında Lahmî'den başka Ebü'l-Yümn el-Kindî, eş-Şâtıbiyye'nin müellifi Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî'nin öğrencilerinden Alemüddin Ali b. Muhammed es-Sehâvî ile İbn Taberzed anılır. Kıraat, Arap dili ve edebiyatı yanında tefsir, tasavvuf ve fıkıh alanında yetişti. Zehebî, hocası Sehâvî'nin varlığı sebebiyle kıraat-te kendisini pek iltifat edilmediğini söylerken öğrencisi Nizâmeddin Muhammed b. Abdülkerîm et-Tebrîzî'den de Sehâvî'nin korkusuyla Muntecebüddin'e gitmeye cesaret edilemediğini, buna rağmen kendisinin ondan dört rivayet üzere kıraat dersi aldığını nakleder. Muntecebüddin dil alanında Basra ekolüne, fıkıh konusunda Şâfiî mezhebine mensup olmakla birlikte bu iki alanda da araştırmacı ve tenkitçi bir yeteneğe sahipti. Dimaşk'ta et-Türbetü'z-Zencîliyye'de kıraat şeyhliği yaptı. Sâinüddin Muhammed b. Muhammed el-Hüzelî, Zehebî'nin hocalarından Nizâmeddin et-Tebrîzî ve Nâsîrüddin Abdülveli b. Abdurrahman el-Makdisî onun yetiştirdiği öğrencilerden bazılarıdır. Muntecebüddin 13 Rebiülelvel 643 (8 Ağustos 1245) tarihinde Dimaşk'ta vefat etti. Ebü Şâme el-Makdisî, Emeviyye Camii'ndeki cenaze namazında bulunduğunu söyler.